

**Elisabeth S. Eide, Nasjonalbiblioteket,
Innlegg på NESH- konferanse 17.3.05**

Etikk og forskningsformidling eller Hvordan forske på materiale som har ukjent opphav?

Mitt innlegg tar som utgangspunkt en invitasjon fra NESH om å redegjøre for NBs forhold til gjenstander med uoppgitt proveniens.

I Nasjonalbiblioteket har vi 8 inkunabler som kom til oss som en del av Frederik VI.s gave til det nyopprettede Universitetsbibliotek i 1811. Bøkene er krigsbytte fra Tredveårskrigen, en av dem, *Sermones tres de passione christi trium uenerabilium doctorum quorum primum compilaui Guilermus de Aquisgrano*, har opprinnelig tilhørt Jesuiterkollegiet i Olmütz. Den kom til oss via Sverige, og var en del av Frederik VI.s gave til det nyopprettede Universitetsbibliotek. Ingen vil vel hevde at disse inkunablene skal sendes tilbake dit de kom fra.

Men tvilsom proveniens fra 1800-tallet og inkunabler er ikke det denne dagen skal handle om. Sett fra NBs side er ikke proveniens det store problem, og heller ikke den store utfordring. Vår hovedoppgave er å ta vare på og tilgjengeliggjøre norsk materiale. I en digital tidsalder har vi mulighet til på en helt annen måte å tilgjengeliggjøre innholdet i tekster og derved gjøre dem uavhengige av den fysiske gjenstand. Her ligger vår utfordring. Opphavsrettslige restriksjoner står mer sentralt i vår bevissthet enn eierforhold når det gjelder nytt materiale. For det historiske materialet bygger vi på etiske retningslinjer utviklet over lang tid i UBO/NB når det gjelder eierforhold. NB er en ny institusjon. For tiden arbeider Nasjonalbibliotekaren med å harmonisere dette til en helhetlig politikk for NB.

**Arrangør av dette seminar har bedt NB utdype:
Hva er NBs forhold til gjenstander med uoppgitt eller uklar proveniens? Hvilke kriterier opererer vi med eller mener vi man bør legge til grunn?**

La meg trekke frem et par konkrete erfaringer fra UB/NB i tiden etter 2. verdenskrig for å belyse dette før jeg forsøker å trekke noen konklusjoner..

Materiale i NB hvor vi ikke alltid kan gjøre rede for proveniens:

UBO fikk i tiden fra sin opprettelse flere gaver som vi i dag er usikker på proveniens til. Dette kan være et problem, særlig når det gjelder lokalhistorisk materiale. Lokalhistorikere har vært ute etter våre samlinger, og til dels krevet at de skulle tilbakeføres til lokalmiljøet hvor de 'hører' hjemme.

I mange av disse tilfellene kan vi ikke dokumentere hvordan materialet er kommet til oss. I ett konkret tilfelle omkring 1990 tok en person kontakt med oss for å kreve tilbakelevert papirer vedrørende sin familie. Han krevde særbehandling = tilbakelevering av materialet fordi det hadde tilhørt hans slekt. Saken ble meget ubehagelig. Vedkommende truet med at han kjente formann i Undervisningskomiteen, og saken ble forelagt rektor ved UiO. UiO ønsket ikke å støte sentrale politikere på tærne og, sett med mine øyne, ble det den gang utvist en unnfalighet som var beklagelig fordi vedkommende fikk lov til å få flere tusen kopier gratis.

I dette tilfelle hadde vi proveniens og overdragelsesbrev som klart viste at samlingen var gitt oss i den hensikt at den skulle forbli i UB/NB så det var aldri snakk om å returnere originaler.

Materiale hvor det har vist seg at en antatt sikker proveniens ikke var sikker likevel.

En sak fra 1950-60-tallet angår et emne som nå er svært aktuelt. UBO mottok fra en kjent forsker en god del Ibsen-materiale etterat arbeidet med 100-årsutgaven av Ibsens verker var ferdigstilt. Proveniens var vel dokumentert. Materialet ble behørig registrert i våre kataloger. Vi vil i ettertid hevde at vi den gang ikke utviste 'klanderverdig uvitenhet'. Omkring 10 år senere viste det seg at det likevel kunne reises tvil om giveren hadde lov å gi dette materialet til oss. Materialet vi hadde fått av en forsker, tilhørte familien som bare hadde lånt det til forskeren. Saken ble løst ved at UBO 'kjøpte', eller betalte (for en stor sum penger)eieren for det materialet vi en gang hadde fått i gave av en annen.

Med utgangspunkt i de to eksemplene og de svar jeg allerede har gitt, ønsker jeg å tilføye følgende:

Når det gjelder spørsmål om materiale hvor det i historisk tid har vært uklar eller uoppgitt proveniens hevder vi at det er vårt. Vi kan en sjelden gang ha problemer med å forklare hvordan en viss samling er kommet til oss, for 100 – 150 år siden var folk opptatt av nasjonsbygging mer enn av proveniens og proveniensprotokoller ble ikke alltid ført. (Vår første protokoll er fra tiden 1852 – 81.) Vår prinsipielle holdning er at materiale som er kommet til oss, skal forbli der.

Når det gjelder situasjoner hvor en antatt sikker proveniens viser seg å være feil, vil jeg gjerne lage et 'tenkt' eksempel:

Sett at tvilen om eierforhold til et sentralt Ibsen-materiale hadde oppstått akkurat i disse dage hvor det er en nasjonal oppgave å utgi en ny, tekstkritisk utgave til 100-års markeringen for Ibsens død?

- NB er her en av mange partnere.

- Utgaven opererer med stramme tidsfrister knyttet opp mot året 2006.

Problemstillingen for NB ville vært omtrent slik:

vi mottok materialet fra en velrenommert forsker, og var i god tro da vi, for noen år siden, innlemmet det i våre samlinger. Materialet har vært tilgjengelig for forskere i noen år. Plutselig viser det seg at vi ikke eier materialet likevel, og dette blir oppdaget akkurat i det den nye tekstkritiske utgaven trenger materialet.

I teorien kan NB og forskerne da befinne seg på hver sin side av saken. NB vil måtte innrette seg etter den nye situasjon og søke en løsning med den nye eier. Hvis eier forlangte det, ville vi i mellomtiden måtte nekte tilgang til materiale fordi vårt ønske om å gjøre det tilgjengelig i fremtiden vil veie tyngre enn en øieblikkelig løsning.

Forskerne, som har tidsfrister, har som primært krav at materiale skal være tilgjengelig. De vil kanskje kunne hevde at hvis de ikke får tilgang vil NB bli medskyldig i forsinkelser.

I praksis ville det vel bli løst enten ved at forskerne allerede hadde kopi av det omtalte materialet, og brukte kopiene på eget ansvar mens saken ble løst. Om den nye eier nektet det, ville det måtte bli en sak direkte mellom forsker og eier, eller mellom forsker, eier og rettsvesen. Imens ville NB gå til Staten, til Fritt ord eller andre steder for å få den store bevilgning som skulle til.

Eksemplet gir svar på hva NB ville måtte gjøre i visse situasjoner. Det belyser også problemstillingen eierforhold versus tilgjengeliggjøring. Husk, informasjonen i materialet var jo tilgjengelig helt til noen gjorde oss oppmerksom på at eierforholdet var usikkert. **Det vil dessuten alltid være gradsforskjeller i slike saker. I tilfeller der et krav om eiendomsrett til et materiale, er temmelig løst begrunnet, ville nok NB mene at prinsippet om tilgjengeliggjørelse skulle veie svært tungt, og kanskje være det tyngste argument inntil en domstol evt. har avsagt dom.**

I den sak som har utløst dette møtet er dette NBs syn.

La meg ta det forbehold at NB ikke ønsker å formidle stjålet gods, men mener at det i siste instans er opp til domstolene å definere eierforhold. Tyvegods blir det først når domstolen har avgitt en kjennelse.

Det andre spørsmålet til NB angår hvilke kriterier vi legger til grunn for å tilgjengeliggjøre materiale. Vi mener vi har så god kontroll med proveniens til det eldre materialet vi får inn at vi kan fokusere på det som er vår hovedforpliktelse: å få materialet tilgjengeliggjort for forskere i hele landet.

Problemstillingen: kan digitalisering gjøre eierproblemer uinteressante for historisk materiale, ville vel passe mer for vårt arbeid fordi vi mener vi har plikt til å utnytte de muligheter ny teknikk gir oss til å tilgjengeliggjøre mest mulig. Nasjonalbiblioteket har et nasjonalt ansvar for å tilrettelegge og formidle materiale forskere/brukere har bruk for.

Som et ikke-norsk eksempel på at digitalisering kan være et bidrag i en diskusjon om eierforhold, kan jeg nevne de store Dunhuang-samlingene, som befinner seg i nasjonalbibliotekene i England, Frankrike, Russland og Kina. De tre første landene har gått sammen om å digitalisere og tilgjengeliggjøre for hele verden sine deler av samlingen – som Kina hevder er urettmessig fjernet fra deres område. Kina ønsker ikke å tilgjengeliggjøre sin del av Dunhuang materialet fordi de ønsker å reservere det for landets egne forskere.

I en eventuell avveining mellom etisk ansvar, kulturelt ansvar og formidlingsansvar vil NB, når det gjelder nasjonalt materiale, velge åpenhet fremfor et nulltoleranseprinsipp.

Oppsummering: Vi vil aldri kunne sikre/stå som garantist for at proveniens er 100% korrekt. Vi har hverken mulighet eller kapasitet til å undersøke en tilkomsthistorie fullt ut. Vi blir nødt til å stole på folk, og vi mener at vi balanserer godt mellom proveniens-sikkerhet og formidlingsforpliktelse. Formidlingsforpliktelsen kan i visse situasjoner bli begrenset til at vi kvalitetssikrer et materiale ved å lage en så korrekt beskrivelse av materialet som mulig, riktig datering, identifikasjon av relevante personer, korrekte navneformer, årstall m.m og derved gir forskeren beskjed om at et materiale finnes, men at det ikke p.t. er tilgjengelig. Men målet er alltid at selve materialet skal stilles til rådighet for forskerne in toto.